

Zákonem proti vládě

Občanská neposlušnost Jakuba Arbesa

V březnu 1968 uveřejnily *Literární listy* úryvky z Arbesova pamfletu o místodržiteli hraběti Thunovi z let 1895–1896, kterými spisovatel protestoval proti perzekuci v době výjimečného stavu nad Prahou. Editor, patrně Ladislav Fikar, v poznámce uvedl, že jde o „skoro zapomenutý příspěvek Jakuba Arbesa i k našemu současnému zápasu“. Tuto podobnost ovšem dovršila až srpnová okupace.

**Michal
CHARYPAR**

Jakub Arbes je znám především jako autor populárních romanů a jako zodpovědný redaktor *Národních listů*, kde působil do roku 1877. O jeho rozsáhlé publicistice se však ví poměrně málo. Lze říci, že právě téma cenzury v tzv. ústavní době bylo jeho specialitou. V Grégrově deníku po léta vedl rubriku *Ze soudní síně*, v níž mj. souvisle referoval o tiskových přích. Svě znalosti o perzekuci českého tisku shrnul v devadesátých letech do několika samostatných děl.

Nejznámější z nich je dvojdílný spis *Pláč Koruny české* (1894) a *Perzekuce lidu českého* (1896), čítající dohromady téměř 900 stran. Šlo o jakýsi perzekuční deník z let 1868–1873, v němž jsou zpracována fakta o úředních zákrocích vůči českému tisku v pohnuté době po tzv. rakousko-uherském vy-

rovnání. Byla to doba táborů a výjimečného stavu nad Prahou za neblaze proslulého místodržitele Alexandra Kollera, kdy byly na denním pořádku konfiskace a zatýkání redaktorů. Perzekuci těchto let později předstihla až ostrakizační opatření proti tisku za první světové války. Arbes tyto události ve své objemné „kronice“ cenzury sledoval den po dni. Sám tehdy mnohokrát před soudem zastupoval své noviny a byl též kvůli nim nucen podstoupit více než roční vězeňskou zkušenost v České Lípě. Vedle *Pláče Koruny české* máme z jeho pera k dispozici i množství referátů z tiskových přelíččení a soudních řečí, v Arbesově pozůstalosti navíc nacházíme rozsáhlou dokumentaci o veškerých jeho jednáních se soudy a policií, doplněnou unikátním archívem výstřížků z novin. Všechny tyto materiály mají klíčový význam pro pochopení cenzurního úzu v poslední třetině 19. století.

Za popsáných okolností je překvapivé nejen množství toho, co o praktických úředních cenzury své doby mohl Arbes publikovat, ale i přímočará odvaha a adresnost, s níž tak činil. K objasnění této situace nám poslouží jeho výše zmíněný pamfletický spis *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém* (dále jen *Thun*), který částečně pokračoval v linii *Pláče Koruny české*. Autor uveřejňoval toto dílo, jež nakonec rozsahem vydalo na tři svazky a bezmála 1200 stran, po sešitech v letech 1895–1896.

PROTEST PROTI THUNOVI

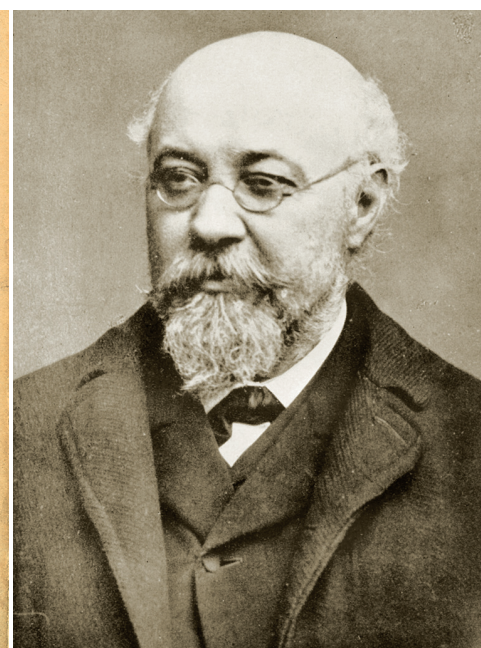
Hrabě František A. Thun-Hohenstein zastával funkci místodržitele Českého království od září 1889 do ledna 1896, kdy byl nucen odstoupit. Byl v Čechách nejvyšším zemským úředníkem, fakticky prodlouženou rukou vídeňské vlády a císaře, a vykonával vrchní dohled nad správou země včetně tisku. Ve své pozici hodlal usilovat o národnostní smír mezi Čechy a Němci a zabránit extrémním proudům. Jako bytostný konzervativce byl ostře zaujat i proti Grégrovým mladočechům a jejich hlavnímu

tiskovému orgánu, *Národním listům*. Jeho počáteční úspěch (Jubilejní výstava v Praze 1891) vystřídaly v důsledku tzv. punktací neúspěchy. Pouliční nepokoje, vrcholící v procesu s Omladinou, ho v září 1893 přiměly vyhlásit nad Prahou a okolím výjimečný stav, který pak trval až do října 1895 a přinesl místodržiteli značnou nepopularitu. I po své demisi ale zůstal Thun císařovým oblíbencem, v roce 1898 se navíc stal ministerským předsedou a roku 1911 znovu českým místodržitelem a respektovaným obráncem národních práv za první světové války.

Jak se Arbes dostal do sporu s tímto politikem? V úvodu *Thuna* vysvětluje, že přímým podnětem pro napsání díla se stala konfiskace prvního sešitu jeho romaneta *Poslední dnové lidstva* v lednu 1895. Žalován nebyl autor, ale nakladatel J. R. Vilímek, a postih se netýkal textu, ale ilustrované obálky Venceslava Černého, která v návaznosti na titul romaneta zobrazovala Prahu postiženou zemětřesením. Mezi hroučícími se budovami bylo možné rozpoznat i palác místodržitele. Ilustrace byla proto dána do souvislosti s útoky proti Thunovi v době tehdejšího výjimečného stavu a konfiskována pro pobuřování proti orgánům vlády podle čl. 300 trestního zákoníku, který se vztahoval i na tištěná vyobrazení. Nakladatelství se proti zákazu ohradilo soudně. Arbes, kterého se pře osobně přímo netýkala, byl připuštěn k jednání až po podání stížnosti. Sám se tím do sporu vmínil. Také díky jeho zásahu byla konfiskace zrušena, avšak po odvolání žalobce ji vrchní zemský soud opět potvrdil. Tou dobou se však *Poslední dnové lidstva* už dávno prodávali s novou obálkou.

Celý svůj spis *Thun* Arbes už v podtitulu označil jako *kritiku úřední činnosti* jeho excelence místodržitele. Zešíroka a bez jasného kompozičního plánu se v něm vyjadřoval i k okolnostem, jež s Thunovým působením souvisely jen volně – hovořil zde o úloze šlechty v české společnosti, podal genealogii thunovského rodu, pojednal historii místodržitelství úřadu

Michal CHARYPAR
(nar. 1978) Působí jako středoškolský učitel angličtiny a v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, zabývá se českou literaturou 19. století a dějinami literární cenzury, vydal knihy *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce* (2010) a *Máchovské interpretace* (2011).
charypar@ucl.cas.cz

v Praze atd. Vlastní zhodnocení činnosti hraběte Thuna ve funkci místodržitele přišlo až v objemném třetím svazku. Bylo ovšem veskrze negativní. Arbes vysokého úředníka otevřeně napadal ve sféře politické, profesní i soukromé. Hovořil o autocenzuře, kterou si pod Thunovým vrchním dohledem dobrovolně ukládali žurnalisté i běžní občané ve svých každodenních projevech, s rétorickým patosem rozebíral jeho neúspěchy, zdůrazňoval škodlivost, ne-li přímo zločinnost Thunova jednání a se škodolibou ironií později sledoval jeho odchod z úřadu. Ve své řeči před soudem 22. února 1896 Arbes zdůraznil, že jeho *Thun* vycházel téměř rok za výjimečného stavu, a dodal: *Spis můj obsahuje povahu skutků tolika přečinů a zločinů, že – kdybych měl býti pro všechny odsouzen (...), nestačil by za trest ani těžký žalář a vězení na padesát nebo docela sto let. Jelikož však jest můj spis přes to vše naprosto zákonný, nemohu býti pro něj stíhán osobně.* Tato slova se pak objevovala i na reklamních upoutávkách na *Thuna* a zhruba dva měsíce poté jimi Arbes dokonce svůj spis zakončil.

Citovaná Arbesova vyjádření dává jít zřetelně tušit, že autor v *Thunovi* cíleně využíval jisté strategie, s jejíž pomocí se mu dařilo čelit nátlaku úřadů. Šlo především o povytce citátový charakter díla. Arbes v něm uváděl desítky zpráv z tisku, který prošel sítím kontroly, a nebyl tedy zakázán, i z veřejných líčení c. k. úřadů. Tím, že roztroušené tiskové zprávy soustředil do

jednoho díla, navíc dosahoval poměrně značného účinku. Dalším postupem bylo využívání tzv. imunizovaných zdrojů, o jehož možnostech se Arbes v *Thunovi* několikrát roze-psal. I konfiskované texty totiž podle čl. 28 zákona o tisku bylo možné volně dále citovat, jestliže byly přečteny při interpelaci v některém ze zákonodárných sborů, tj. v pražském zemském sněmu nebo v říšské radě ve Vídni. Arbes ve svém spisu nabádal další autory k masovějšímu užívání právě této málo frekventované praktiky, a tím i k větší politické průbojnosti. Daní za tento postup bylo zúžení pole pro vyjádření vlastních názorů, jak také Arbes výslovně přiznává.

RISK JE ZISK – A NĚKDY ZTRÁTA

Arbesův projekt však nebyl na pováženou jen věcně, ale také po finanční stránce. *Thuna* vydával svým nákladem, neboť nenalezl nakladatele. F. Bačkovský, u něhož tehdy vycházel dvojdielný *Pláč Koruny české*, vydávání nového spisu zřejmě odmítl. Na obálkách *Thuna* totiž čteme, že měl být k dostání u všech knihkupců, ovšem právě s výjimkou Bačkovského. Důvodem odmítnutí mohl být riskantní obsah – zatímco *Pláč* líčil perzekuční poměry čtvrt století staré a navíc oficiálně odsouzené už vládou Eduarda Taaffeho, *Thun* kritizoval dění zcela aktuální –, ale i riziko peněžní. Bačkovskému tehdy asi vážil odbyt obecně. V čísle z 1. prosince 1897 svého nakladatel-

ského listu *Literární zprávy*, kde mimo jiné zveřejnil reklamní ukázkou z Arbesova *Pláče*, alespoň vzkázal „spisovatelům“, že nepřijímá žádné další rukopisy, neboť ty, co už má, prý nebude moci ani v 5 letech všechny vydati. A pokud jde o *Pláč Koruny české*, inzeroval Bačkovský ještě v červnu 1900, že snižuje cenu tohoto prý *nejdůležitějšího* Arbesova díla *na cenu poloviční*. Svému thunovskému spisu musel tedy Arbes, který nikdy neoplýval majetkem, zajišťovat rentabilitu sám.

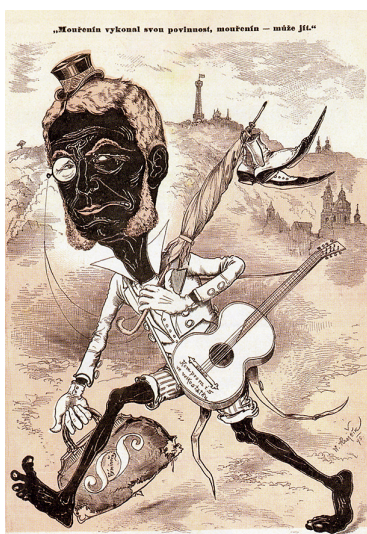
Zmíněnou technikou přejímání legalizovaných textů se tak leccos okolo vydávání *Thuna* objasňuje, avšak zdaleka ne všechno. Dílo bylo ve své době něčím zcela neobvyklým a mělo i značný ohlas v tisku. Sám Arbes tento zájem vydatně přizívoval a rozesílal výtisky jednotlivých sešitů, kterých bylo nakonec více než sedmdesát, zvláště mimopražským novinám se žádostí, aby na spis upozornily. Ty tak zpravidla ochotně a zřejmě zdarma činily. Inzerovaly dílo a otiskovaly z něho ukázkou, solidárně je doporučovaly ke koupi s tím, že je třeba podporovat smělý počin spisovatele, který se rozhodl vydávat vlastním nákladem, a často dokonce zveřejňovaly Arbesovu smíchovskou adresu, kde prý lze nejnázne uvedený spis objednat. *Pravda* z 22. června 1895 konstatovala s poukazem k Arbesově kritice úřední činnosti místodržitele, že dílo *má reklamu ve svém titulu*. Nymburské *Občanské listy* 4. ledna 1896 charakterizovaly *Thu-*

Zkonfiskovaná obálka Arbesových *Posledních dnů lidstva* (vlevo), na níž lze rozpoznat thunovský palác s římskými sloupy. Ilustrátor Věnceslav Černý ji nahradil „opravenou“ obálkou s motivem Karlova mostu (uprostřed). Ta už nebyla shledána závadnou, ač v jejím popředí se spolu se sochami svatých kácí také velký kříž. Zcela vpravo Jakob Arbes na fotografii z pozdějších let.

LITERATURA

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Jakob Arbes (nezpracovaný); J. Arbes, *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence I–III*, Praha, I–II/1895, III/1896; J. Galandauer, *František kníže Thun. Místodržící Českého království*, Praha – Litomyšl 2007; J. Janáčková, *Jakub Arbes novinář*, Praha 1987; K. Krejčí, *Jakub Arbes. Život a dílo*, Moravská Ostrava – Praha 1946.

„Mouření vykonal svou povinnost, mouřenín – může jít.“ Hrabě František Thun v karikatuře Karla Krejčíka v satirickém týdeníku *Šípy*, prosinec 1895.

na jako politické dílo, jediné svého druhu a významu po *Písničkách otroka* – vlastně kulturní písničky v próze. Z negativních reakcí zaznamenáváme pouze zprávu *Polabana* z 30. května 1895, podle něhož měl Arbesův spis do nejkrásnějšího světla připravit mladočeskou politiku, která částečně namířena jest proti místodržiteli. I tento list však zároveň vyzdvihl, že *Thun* charakterizuje drasticky zbledované poměry naše politicko-literární. *Knihy ta (...) jest přímo úhořovitou obratností sepsána.*

Arbesovi kolegové zřejmě dílo od počátku považovali za odvážný experiment, v době probíhajícího výjimečného stavu téměř nemyslitelný, a s napětím sledovali, jak tento riskantní podnik dopadne. *Choulostivého díla podjal se Jak. Arbes: vylíčiti činnost mocného místodržitele za doby výjimečného stavu*, napsal 19. října 1895 list *Český jih*. Dobový tlak je prý přítom vidět z každé řádky: *autor musí se opírat pouze o to, co prošlo přísnou cenzurou. Typografia* už 1. června 1895 (dílo začalo vycházet v květnu) vyslovila náhled, že autor *Thuna* se pokusil o něco, co dosud žádný před ním nepodnikl, a v dalším komentáři nedvojznačně charakterizovala jeho strategii: *Díla podobného podjati se může toliko spisovatel, jakým jest Arbes, který s obezřetností upraveně obdivuhodnou vybírá z řeči poslanec-kých vše, co by jinak jako prostý občan říci nesměl. Tím způsobem podává jedině možnou kritiku vládních orgánů v Rakousku. Českosudobudějovické Jihočeské listy* o čtyři dny později konstatovaly: *možno směle říci, že tento spis v literatuře naší jest jediným svého druhu.*

Thunovský podnik se tedy zřejmě svému autorovi po jistou dobu vy-

plácel. Odběratelů však nejspíše kvůli rozvleklosti spisu postupně ubývalo. Arbes měl v plánu několik dalších podniků à la *Thun*. Ještě v roce 1896 začal se spisem kritizujícím pražskou policii, ale už po třech sešitech s vydáváním v půli věty přestal. Důvodem nebyl zákaz, jak se spekulovalo, ale prodělečnost podniku. Píše to na lístku chovaném v pozůstalosti zcela jednoznačně Arbesova dcera Xena Gruberová.

C. A K. RECIDIVISTA

Na *Thunovi* budilo zřejmě největší údiv to, že procházel tak dlouho bez trestu. Výjimečný stav s sebou přinesl mj. i zostřená protitisková opatření. Arbes musel například předkládat povinný výtisk každého jednotlivého sešitu policii. Tak tomu za běžného stavu věci bylo jen u politických periodik, mezi která se spis na pokračování nepočítal. Uvážíme-li navíc mimořádnou pozornost, jakou dílo vyvolalo v tisku, nemůžeme patrně dospět k jinému závěru než k tomu, že *Thun* Arbesovu provokaci ignoroval a ponechal celé věci volný průběh. Literární historik Karel Krejčí uvádí, že místodržitel se prý (...) *pokusil soukromě, prostřednictvím ministra Rezka, působiti na Arbesa, aby od vydávání upustil – ovšemže marně.* Toto tvrzení však nedokážeme potvrdit. Faktem zůstává, že místodržitel se oficiálně nijak neangažoval ani ve sporu o zkonfiskovanou obálku *Posledních dnů lidstva*, v němž se jeho jméno často ozývalo.

První konfiskace Arbesova *Thuna* tak postihla až dvoješit č. 44–45 (ve třetím svazku) z ledna 1896, kdy výjimečný stav byl už odvolán a připravovala se *Thunova* demise. Na paradox této situace upozornila *Stráž pod Vítkovem* z 25. ledna 1896: *Po čas výjimečného stavu nebyl z díla p. Arbesova, přes ostrý tón jeho kritiky, zkonfiskován ani řádek. Teprve za „nové éry smířovací“ došlo i na p. Arbesa.* Příslušná kapitola *Thuna* nesla provokativní název *Poslední dnové J. Exc. hrab. Fr. Thuna jako c. k. místodržitele*, jímž opět ironicky poukazovala k proskribovanému romanetu. Konfiskace se však týkala pouze jediného souvětí, po jehož retuši – téměř beze změny smyslu – směl sešit být expedován jako obyčejně.

I tomuto případu zjednal Arbes publicitu a svou odvahou si zakrátko zadělal na další obtíže. Na obálce dvoješitu č. 56–57 totiž jako reklamu ne-

chal otisknout znění rozsudku, potvrzujícího předchozí konfiskaci. Obálka byla v celém nákladu zabavena a Arbes předvolán k soudu. Bránil se tím, že c. k. soud zde prý paradoxně konfiskoval svůj vlastní, už dříve veřejně vyhlášený výnos, který on pouze věrně reprodukoval. To byl pádný argument, vždyt podobné zprávy o soudních tiskových přích běžně přinášely noviny ve stovkách případů. Arbes však nebyl tak docela bez viny. Rozsudek uvedený na obálce citoval v plném znění zakázaný text z dvoješitu č. 44–45. Dne 29. května 1896 byl proto Arbes odsouzen k pokutě 25 zlatých nebo k pěti dnům vězení. Proti rozsudku se bránil zmateční stížností a dalšími protesty. Pokutu nezaplatil ani poté, co na něho soud nařídil uvalit exekuci, a ignoroval i zasílané soudní výzvy k nastupu do vězení. Poslední z nich, z 21. května 1897, však už byla zcela nekompromisní: *Vyzýváte se naposled, čtli v ní Arbes, aby jste trest Vám uložený do 24 hodin zde nastoupil, jinak zdejšímu soudu ihned k výkonu trestu předveden budete.* Teprve 22. června dopoledne byl policejním zřízcem eskortován k odpykání trestu do pražské novoměstské trestnice. Dva dny nato nalézáme v *Národních listech* jeho *Žasláno*, v němž z vězení rozhořčeně komentoval nespravedlivost své kauzy. Od vynesení rozsudku už tehdy uplynul více než rok. Nelze než konstatovat, že svým tvrdošijně uplatňovaným postojem Arbes dokonale zesměšnil rakouské tiskové soudnictví.

Mohli jsme tak čtenáři ukázat, že perlustraci a šikaně ze strany vládních úřadů v Rakousku-Uhersku bylo možné poměrně úspěšně čelit občanskou neposlušností. Jestliže cenzurní systém perzekvoval v první řadě tisk jako hlavní politické médium své doby, a dokonce mu ukládal povinnost zveřejňovat verdikty z tiskových pří, inicioval tím zároveň i jeho schopnost obrany: zprávy o trestech se nechtěně stávaly obžalobou soudců. A jestliže postihoval představitele tisku soudní cestou, dával jim tím formálně také automatickou možnost obhajoby, již profesionálně jako Arbes dovedli využívat. Ojedinelý pokus sestavit do jednoho objemného spisu *oficiální* zprávy o činnosti osoby ztělesňující vládní politiku, jakým byl Arbesův *Thun*, tak mohl vcelku beztrestně vyznívat jako generální obžaloba nejen příslušného politika, ale celého systému. ■

RÉSUMÉ

This is a discussion of the conflicts between the censor and the Czech fiction writer and journalist Jakub Arbes (1840–1914). It focuses a long lampoon by Arbes from the mid-1890s, directed against the Governor of Bohemia, Count Franz Anton von Thun und Hohenstein. Using documents from the Arbes Papers at the Museum of Czech Literature, the article considers the strategies that Arbes employed to avoid being taken to court.